

УДК 159.922.6

Журавльова Л. П.

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри історії, політології та психології
Житомирського національного агроекологічного університету

Романова М. К.

аспірантка
Житомирського національного агроекологічного університету

ВПЛИВ ЕМПАТІЇ НА РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ЖІНОК ДОРОСЛОГО ВІКУ

Досліджується екологічна спрямованість особистості жінок дорослого віку, що мають середню спеціальну та вищу освіту. Вивчається вікова динаміка психологічних особливостей розвитку та емпатійної детермінації екологічної спрямованості. Знаходяться взаємозв'язки між емпатією та структурними компонентами екологічної свідомості.

Ключові слова: екологічна свідомість, особистість дорослого віку, екологічна спрямованість, екологічні потреби, емпатія.

Постановка проблеми. Глобальна екологічна криза гостро ставить питання виживання людства. На сучасному етапі розвитку самосвідомості необхідна переорієнтація спрямованості особистості дорослого віку від антропоцентризму до екоцентризму. Вищеозначена проблема є найбільш актуальною для України, яка пам'ятає жахливі наслідки екологічної катастрофи внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС та спостерігає знецінювання екологічних цінностей в процесі сучасних соціально-політичних трансформацій.

Впродовж останніх десятиріч значна частка зарубіжних та українських дослідників звертається до проблеми пошуку механізмів та закономірностей становлення екологічної свідомості особистості (А. А. Алдашева, О. В. Білоус, Е. В. Гірусов, О. В. Грезе, С. Д. Дерябо, А. М. Львовичкіна, В. І. Медведєв, В. О. Моляко, В. І. Панов, В. О. Скребець, Т. Ф. Юркова, В. А. Ясвін та ін.). Проте вивчення особливостей онтогенетичної динаміки екологічної свідомості дорослої особистості не отримали належного відображення у наукових розробках.

Провідним структурним компонентом екологічної свідомості є екологічна спрямованість — вища підструктура особистості [4]. Висвітлюючи перспективи розвитку екологічної спрямованості, науковці підкреслюють необхідність поєднання західного способу мислення, що є пануючим у самосвідомості сучасної особистості, зі східним [8]. У гендерному аспекті східний тип мислення асоціюється з особливостями самосвідомості жінок. У зв'язку з цим вивчення екологічної спрямованості жінок на різних етапах дорослості є **актуальним**.

Доросла людина є діяльним суб'єктом системи «людина-природа», функціонування якої зумовлюється особливостями відображення осо-

бистістю взаємозв'язків своїх потреб з об'єктами та явищами світу [1]. Змістовне наповнення потребової сфери особистості впливає на розвиток її ставлення до світу і до себе, поведінку та мотивацію діяльності людини.

Що стосується екологічної спрямованості, слід звернути увагу на ті здібності та характеристики особистості, які забезпечують розвиток екоцентризму. Перш за все такою характеристикою є емпатія як інтегральна якість особистості [2]. Зважаючи на феноменальні характеристики homoemпатії, зооемпатії, фітоемпатії та квазіемпатії як типів емпатійних стосунків, а також універсальної емпатії [Там само, с. 72–73, 296], можна припустити, що вони є вагомими чинниками розвитку екологічної спрямованості особистості.

Недостатня розробленість та перспективність дослідження даної проблеми зумовили мету нашого дослідження, що полягає у вивченні особливостей розвитку та детермінації екологічної спрямованості дорослих жінок в онтогенезі. **Предметом** є особливості впливу емпатії на розвиток екологічної спрямованості жінок дорослого віку.

Передбачалось, що онтогенетична динаміка та детермінація екологічної спрямованості мають вікові та соціально зумовлені особливості.

Розв'язувалися наступні завдання: а) вивчення екологічних потреб, екологічної спрямованості жінок з різним рівнем освіченості; б) визначення рівня розвитку їх емпатії на різних етапах дорослості; в) знаходження кореляційних взаємозв'язків між вище зазначеними феноменами.

Методи та організація дослідження

Для забезпечення репрезентативності дослідження робота проводилася з жінками, що різняться соціальним статусом, освітою (мають вищу чи середню спеціальну освіту) та працюють у різноманітних сферах діяльності (лікарі, медсестри, вчителі, бухгалтери, прибиральниці, приватні підприємці, продавці, тимчасово не працюючі тощо). Вік респондентів становив від 21 до 60 років.

Загалом дослідженням було охоплено 150 жінок наступних вікових категорій: 21–30 років (рання дорослість) — 37 респондентів (18 з вищою та 19 з середньою спеціальною освітою); 31–40 років (середня дорослість) — 37 респондентів (20 з вищою та 17 з середньою спеціальною освітою); 41–45 років (період кризи середнього віку) — 37 респондентів (18 з вищою та 19 з середньою спеціальною освітою); 46–60 років (зріла дорослість) — 39 респондентів (17 з вищою та 22 з середньою спеціальною освітою).

Застосовувалися наступні методика дослідження: адаптована методика діагностики міри задоволеності основних потреб [6, с. 624–626]; адаптована методика спрямованості особистості Б. Басса (орієнтаційна анкета) [6, с. 563–569]; методика діагностики емпатії особистості у зрілому віці Л. П. Журавльової [3].

Дослідження проводилось у чотири етапи. **На першому етапі** проводилась діагностика міри задоволеності жінками екологічних потреб [6,

с. 624–626]. Для цієї мети систему основних потреб за А. Маслоу, що охоплює матеріальні потреби, потреби в безпеці, соціальні потреби, потреби у визнанні та потреби у самовираженні, було доповнено блоком потреб екологічної тематики: «досягти гармонії з природою», «відчувати і розуміти навколишній світ», «піклуватися про рослини і тварин». Для визначення міри задоволеності потреб жінками підраховувалася сума балів по кожному з шести блоків, обчислювалось їх середнє арифметичне, знаходився відносний показник представленості екологічних потреб у потребовій сфері, а також ранг блоку екологічних потреб серед шести їх типів.

Другий етап дослідження було присвячено вивченню екологічної спрямованості жінок дорослого віку. Варіанти закінчення кожного твердження орієнтаційної анкети, за допомогою яких визначаються три типи спрямованості особистості (на себе, на спілкування, на справу) було доповнено екологічно спрямованим варіантом закінчення твердження. Респонденти ранжували перелік типів спрямованостей кожного твердження у порядку спадання їх суб'єктивної значущості від 3 до 0 балів. Підраховувалася сума балів по кожному з чотирьох блоків, обчислювалось їх середнє арифметичне, знаходився відносний показник представленості екологічної спрямованості особистості серед усіх типів спрямованості, а також ранг екологічної спрямованості жінок в системі чотирьох типів спрямованості загалом.

На третьому етапі дослідження діагностувався рівень розвитку емпатії у жінок. Знаходилось середнє арифметичне значення рівня інтегральної емпатії жінок на різних етапах дорослості. Вибірка диференціювалась також відповідно до рівня розвитку інтегральної емпатії її респондентів. Наслідком цього було утворення трьох груп респондентів, відповідно з низьким, середнім і високим рівнями розвитку емпатії.

Четвертий етап дослідження було присвячено знаходженню кореляційних взаємозв'язків між показниками міри задоволення екологічних потреб, екологічної спрямованості та рівнем розвитку емпатії дорослих жінок за допомогою лінійного кореляційного аналізу Пірсона [5].

Результати дослідження та їх обговорення

Отримані результати першого етапу дослідження показали (див. табл. 1), що міра задоволеності екологічних потреб загалом у дорослих жінок усіх вікових груп знаходиться у зоні часткової незадоволеності ($\bar{X} = 25,7$ бали). Це свідчить про достатній рівень розвитку екологічної свідомості дорослих жінок, тому що процес задоволення вище зазначених потреб зумовлює розвиток їхньої екологічної спрямованості. Показники міри задоволення екологічних потреб знаходяться в межах від $\bar{X}_{\min} = 20,1$ бали у жінок з середньою спеціальною освітою (середня дорослість) до $\bar{X}_{\max} = 31,4$ бали у респондентів, що мають вищу освіту і знаходяться на етапі кризи середнього віку.

У жінок середньої дорослості спостерігаються більш високі показники міри задоволеності екологічних потреб, ніж у жінок ранньої дорослості

(відповідно $\bar{X}_{\text{с.д.}} = 23,1$ бала; $\bar{X}_{\text{р.д.}} = 22,9$ балів). У жінок, які переживають кризу середнього віку, виявлено найвищі показники міри задоволеності екологічних потреб ($\bar{X}_{\text{кр.с.в.}} = 29,1$ бала). Цей факт підтверджує характерну для цього віку переорієнтацію самосвідомості в напрямку від егоцентризму до гуманізму [2] та екоцентризму. У жінок зрілої дорослості ці показники зберігають свої високі значення, проте спостерігається невеликий їх спад ($\bar{X}_{\text{зр.д.}} = 25,7$ бала). Визначення чинників такої тенденції вимагає більш глибокого дослідження.

Таблиця 1

Особливості міри задоволення екологічних потреб жінок з вищою і середньою спеціальною освітою

Рівень освіти	Показники міри задоволеності екологічних потреб	Віковий проміжок (у роках)				
		21–30	31–40	41–45	46–60	21–60
Вища	(бали)	23,5	25,7	31,4	28,9	27,3
	% *	15,4	16,8	20,6	18,9	17,8
	ранг**	3,7	3,3	2,3	2,6	3,0
Середня спеціальна	(бали)	22,3	20,1	26,9	26,8	24,2
	% *	14,6	13,1	17,6	17,5	15,8
	ранг**	4,1	4,2	3,4	3,3	3,7
Загальна вибірка	(бали)	22,9	23,1	29,1	27,7	25,7
	% *	15,0	15,1	19,0	18,1	16,8
	ранг**	3,9	3,7	2,9	3,0	3,4

Примітки: * — від загальної суми показників (153) міри задоволення потреб; ** — ранг блоку екологічних потреб серед 6 блоків потреб.

Аналіз результатів дослідження показав, що існують розбіжності у показниках міри задоволеності екологічних потреб, що притаманні жінкам з різними рівнями освіти: вищою та середньою спеціальною. Ці показники у жінок з вищою освітою значно вищі, порівняно з жінками, що мають середню спеціальну освіту (відповідно, $\bar{X}_{\text{в. осв.}} = 27,3$ бала, $\bar{X}_{\text{сер. спец. осв.}} = 24,2$ бала). Очевидно, це відбувається внаслідок того, що навчальна програма вищої освіти містить значно ширшу екологічну тематику, порівняно зі змістом середньої спеціальної освіти. Рівень освіченості людини впливає на її працевлаштування, коло інтересів, спілкування, які, в свою чергу, зумовлюють потреби та характер спрямованості особистості.

На другому етапі дослідження виявлено вікові особливості екологічної спрямованості жінок та їх залежність від освіченості (див. табл. 2).

Показники екологічної спрямованості дорослих жінок загальної вибірки мають невисокі значення ($\bar{X} = 35,8$ бала, ранг = 2,9 серед чотирьох напрямів спрямованості), що свідчить про їх недостатньо сформовану екологічну свідомість. Серед окремих вікових груп найвищі показники екологічної спрямованості мають жінки періоду кризи середнього віку ($\bar{X} = 39,4$ бала). Цей факт ще раз демонструє характерну для цієї онтогенетичної фази специфічну трансформацію смислової сфери особистості. Розмах показників екологічної спрямованості коливається в межах від $\bar{X}_{\text{min}} = 27,8$

бали у жінок ранньої дорослості з середньою спеціальною освітою до $\bar{X}_{\max} = 43,1$ бали у респондентів, що знаходяться на етапі кризи середнього віку і мають вищу освіту.

Таблиця 2

Особливості екологічної спрямованості жінок з різним рівнем освіти

Рівень освіти	Показники екологічної спрямованості	Віковий проміжок (у роках)				
		21-30	31-40	41-45	46-60	21-60
Вища	(бали)	34,4	37,4	43,1	39,1	38,5
	% *	21,3	23,1	26,6	24,1	23,7
	ранг**	2,9	2,8	2,2	2,6	2,6
Середня спеціальна	(бали)	27,8	32,2	36,0	36,5	33,3
	% *	16,3	19,9	22,2	22,6	20,6
	ранг**	3,7	3,3	2,9	2,8	3,2
Загальна вибірка	(бали)	31,1	35,0	39,4	37,6	35,8
	% *	19,2	21,6	24,3	23,2	22,1
	ранг**	3,4	3,0	2,6	2,7	2,9

Примітка: * — від загальної суми балів (162), ** — ранг серед 4 напрямів спрямованості особистості.

Як і при діагностиці міри задоволеності потреб, спостерігаємо більш високі показники екологічної спрямованості у жінок з вищою освітою, порівняно з респондентами, що мають середню спеціальну освіту (відповідно $\bar{X} = 38,5$ балів; $\bar{X} = 33,3$ бали). В обох вибірках відмічається позитивна онтогенетична динаміка показників екологічної спрямованості. Проте у високоосвічених жінок після 41-45 років ці показники мають незначний спад. Очевидно, це зумовлюється тим, що жінкам з середньою спеціальною освітою після 45 років меншою мірою притаманні кар'єризм та прояв маскулінічних якостей особистості, а ніж для високоосвічених жінок [2, с. 180].

Третій етап дослідження. Аналіз рівня розвитку інтегральної емпатії жінок (див. табл. 3) показав, що у більшості з них вона має середній рівень розвитку ($\bar{X} = 27,1$ бали) і коливається в межах від $\bar{X}_{\min} = 23,8$ бали (середньоосвічені жінки ранньої дорослості) до $\bar{X}_{\max} = 31,4$ бали (високоосвічені жінки 41-45 років). Останній показник підтверджує значущість психологічної кризи середнього віку для розвитку та прояву таких форм емпатії, як співпереживання, співчуття та внутрішнє сприяння об'єктам емпатії.

Таблиця 3

Середні арифметичні показники рівня розвитку інтегральної емпатії жінок з вищою і середньою спеціальною освітою (у балах)

Рівень освіти	Віковий проміжок (у роках)				
	21-30	31-40	41-45	46-60	21-60
Вища	27,6	26,5	31,4	30,2	28,8
Середня спеціальна	23,8	25,5	27,8	24,9	25,5
Загальна вибірка	25,6	26,0	29,6	27,2	27,1

Загалом жінки дорослого віку проявляють емпатійність лише на трьох рівнях (із існуючих шести [3]): високий, середній і низький. Групи респондентів з різним рівнем освіченості відрізняються онтогенетичною динамікою інтегральної емпатії. У середньоосвічених вона є позитивною до 45 років, а далі — негативна. У високоосвічених спостерігаємо нерівномірний розвиток емпатійності: на проміжку від ранньої дорослості до середньої вона знижується, далі — зростає, а після 45 років знову зменшується.

Порівнюючи коливання показників інтегральної емпатії залежно від віку респондентів (див. табл. 4), спостерігаємо найбільше відхилення показників від середнього рівня в бік високого рівня у жінок періоду кризи середнього віку. Серед них найбільша частина (27,0 %), порівняно з іншими віковими групами, показала високий рівень емпатійності. При цьому вище зазначена тенденція спостерігається у респондентів, які мають як вищу, так і середню спеціальну освіту. Переосмислення основних цінностей, яке відбувається у свідомості дорослої особистості в цей кризовий період, зумовлює характерну зміну її потребово-мотиваційної сфери.

Найбільша кількість респондентів, що проявили середній рівень розвитку емпатії (81,1 %), виявилась серед жінок середнього дорослого віку. Цей онтогенетичний період характеризується індивідуалізацією особистості та суб'єктивізацією міжособистісних взаємин. Внаслідок цього жінки схильні до внутрішнього та реального сприяння суб'єктам оточуючого світу, які знаходяться в емпатогених ситуаціях.

Вивчаючи взаємозв'язки між рівнем розвитку інтегральної емпатії жінок та їх освіченістю на різних етапах дорослості, приходимо до висновку, що більшість жінок з вищою освітою мають відхилення від середнього рівня інтегральної емпатії у бік підвищення його рівня. Високий рівень освіченості забезпечує належні знання, уміння, навички, які трансформуються в бажання співпереживати, розуміти та діяти на користь тих, хто потребує допомоги. У жінок з середньою спеціальною освітою подібна тенденція спостерігається лише в період кризи середнього віку, а на етапах ранньої та зрілої дорослості їм притаманне зниження рівня емпатійності.

Відомо, що потреби виступають рушійною силою в емпатійних взаєминах людей та спрямовують поведінку особистості у відповідному напрямку. Зважаючи на це було досліджено взаємозв'язки між екологічними потребами, спрямованістю та емпатією жінок. Саме тому на **четвертому етапі дослідження** було встановлено кореляційні взаємозв'язки між показниками їх екологічної свідомості та інтегральної емпатії (див. табл. 5).

Виявлено наступні онтогенетичні особливості взаємозв'язків між вище зазначеними феноменами у жінок з різним рівнем освіти:

- У жінок з вищою освітою виявлено більшу кількість достовірних кореляційних взаємозв'язків між показниками міри задоволеності екологічних потреб, екологічною спрямованістю та рівнем розвитку інтегральної емпатії, а ніж у жінок, що мають середню спеціальну освіту.

Таблиця 4

Особливості рівня розвитку інтегральної емпатії у жінок різних вікових груп з вищою та середньою спеціальною освітою (у %)

Освіта	Віковий проміжок (у роках)	Рівень емпатійності		
		високий	середній	низький
Вища	21–30	16,7	72,2	11,1
	31–40	10,0	85,0	5,0
	41–45	33,3	61,1	5,6
	46–60	23,5	70,6	5,9
	21–60	20,5	72,6	6,8
Середня спеціальна	21–30	5,3	84,2	10,5
	31–40	11,8	76,5	11,8
	41–45	21,1	63,2	15,8
	46–60	9,1	72,2	18,2
	21–60	11,7	74,0	14,3
Загальна вибірка	21–30	10,8	78,4	10,8
	31–40	10,8	81,1	8,1
	41–45	27,0	62,2	10,8
	46–60	15,4	71,8	12,8
	21–60	16,0	73,3	10,7

Таблиця 5

Кореляційні взаємозв'язки між показниками екологічної свідомості та емпатії жінок дорослого віку з вищою та середньою спеціальною освітою

Освіта	Віковий проміжок (у роках)	Показники кореляції (r)		
		Потреби — спрямованість	Емпатія — потреби	Емпатія — спрямованість
Вища	21–30	0,669**	0,588*	0,285
	31–40	0,629**	0,172	0,186
	41–45	0,703**	0,159	0,242
	46–60	0,438	0,555*	0,576*
	21–60	0,625***	0,422***	0,347**
Середня спеціальна	21–30	0,654**	-0,084	0,075
	31–40	0,386	0,338	0,539*
	41–45	0,558*	0,080	-0,269
	46–60	0,385	0,414	0,437*
	21–60	0,504***	0,208	0,224
Загальна вибірка	21–30	0,645***	0,269	0,247
	31–40	0,550***	0,264	0,329*
	41–45	0,603***	0,144	0,045
	46–60	0,405*	0,465**	0,493**
	21–60	0,564***	0,316***	0,314***

Примітки: * — $p \leq 0,05$, ** — $p \leq 0,01$, *** — $p \leq 0,001$.

• Впродовж онтогенетичного розвитку від ранньої до середньої дорослості у жінок з вищою освітою виявлено тенденцію до зниження впливу емпатії на їх екологічні потреби та екологічну спрямованість (відповідно, $r_{p.d.(емпатія-потреби)} = 0,588$, $p \leq 0,05$, $r_{c.d.(емпатія-потреби)} = 0,172$ та $r_{p.d.(емпатія-спрямованість)} = 0,285$, $r_{c.d.(емпатія-спрямованість)} = 0,186$) та посилення

взаємозв'язків між вище зазначеними феноменами у жінок середнього дорослого віку, що мають середню спеціальну освіту (відповідно $r_{p.d.(\text{емпатія-потреби})} = -0,084$, $r_{c.d.(\text{емпатія-потреби})} = 0,338$ та $r_{p.d.(\text{емпатія-спрямованість})} = 0,075$, $r_{c.d.(\text{емпатія-спрямованість})} = 0,539$, $p \leq 0,05$).

• Вплив вікової кризи середини життя відображається на особистісному становленні жінок і на нерівномірному розвитку вище зазначених феноменів: показники екологічної свідомості характеризуються більшою цілісністю, взаємообумовленістю та однорідністю. Водночас емпатія тимчасово не виявляє означених особливостей. Очевидно, останні зумовлюються особливостями онтогенетичної кризи жінок даного віку: їх психологічним переваженням, зміною самосвідомості та світоглядних орієнтирів.

• Найвищі показники кореляційного взаємозв'язку між емпатією, екологічними потребами і спрямованістю виявлені у жінок зрілої дорослості ($r_{зр.d.(\text{емпатія-потреби})} = 0,465$, $p \leq 0,01$, $r_{зр.d.(\text{емпатія-спрямованість})} = 0,493$, $p \leq 0,01$). Саме цей вік характеризується посиленням соціально-духовної інтегрованості та відповідальності людини за свої вчинки [7], що зумовлює узгодженість дієвого та когнітивно-перцептивного аспектів особистості.

Отже, емпатія виступає потужним особистісним чинником розвитку екологічної спрямованості особистості жінок дорослого віку.

Висновки

1. Значущими складовими екологічної свідомості дорослої особистості є її екологічні потреби і спрямованість.

2. Теоретичний аналіз і експериментальні дослідження показали, що екологічна спрямованість має вікові закономірності розвитку. Жінкам дорослого віку притаманний достатньо високий рівень екологічної свідомості. В період кризи середнього віку спостерігається стрімке підвищення показників екологічної спрямованості жінок.

3. Рівень освіти особистості є соціально обумовленим чинником розвитку її екологічної свідомості. Жінки з вищою освітою мають більш розвинену екологічну свідомість, порівняно з респондентами, що отримали середню спеціальну освіту.

4. Для позитивного розвитку екологічної свідомості в акмеогенезі необхідні досить розвинуті емпатійні якості. Інтегральна емпатія є особистісним чинником розвитку екологічної свідомості дорослих жінок. Найбільший вплив емпатії на екологічну свідомість жінок спостерігається у період зрілої дорослості (з 46 до 60 років), що підтверджує наукові висновки щодо еволюційного розвитку свідомості особистості в онтогенезі в напрямку від антропоцентризму до екоцентризму.

Список літератури

1. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология /С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. — 480 с.
2. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: Монографія / Л. П. Журавльова. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. — 328 с.

3. Журавльова Л. П. Діагностика емпатії особистості зрілого віку / Л. П. Журавльова // Психологічні перспективи. Спеціальний випуск. Психологічні виміри українського соціокультурного простору. — К., 2011. — С. 12–19.
4. Немов Р. С. Психология: В 3 кн. Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики: учеб. для студ. высш. пед. учебн. заведений / Р. С. Немов. — 4-е изд. — М. : Гуманитар.изд.центр «Владос», 2006. — С. 578–581.
5. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. — М.: Наука, 1986. — 254 с.
6. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Д. Я. Райгородский. — Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. — С. 563–569, 624–626.
7. Савчин М. В. Вікова психологія / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. — К.: Академвидав, 2006. — 360 с.
8. Шмалей С. В. Екологічна особистість / С. В. Шмалей. — К.: Бібліотека офіційних документів, 1999. — С. 203–204.

Журавлева Л. П.

доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедрой истории, политологии и психологии
Житомирского национального агроэкологического университета

Романова М. К.

аспирантка кафедры истории, политологии и психологии
Житомирского национального агроэкологического университета

ВЛИЯНИЕ ЭМПАТИИ НА РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ЖЕНЩИН ВЗРОСЛОГО ВОЗРАСТА

Резюме

Исследуется экологическая направленность личности женщин взрослого возраста, имеющих среднее специальное и высшее образование. Изучается возрастная динамика психологических особенностей развития и эмпатийной детерминации экологической направленности. Находятся взаимосвязи между эмпатией и структурными элементами экологического сознания.

Ключевые слова: экологическое сознание, личность взрослого возраста, экологическая направленность, экологические потребности, эмпатия.

Zhuravleva L. P.

Doctor of Psychology, Professor, Vice Rector,
the chairman of the department of history, political science and psychology,
Zhytomyr National Agroecological University

Romanova M. K.

post graduate student of the department of history,
political science and psychology,
Zhytomyr National Agroecological University

**EMPATHY IS EFFECT ON DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL
ORIENTATION WOMEN ADULTHOOD**

Summary

The ecological orientation of the personality women adulthood with special secondary and higher education is investigated. The age dynamic of psychological features of empathy and determination of ecological orientation is examined. The interrelations between empathy and structural components of ecological consciousness are defined.

Key words: ecological consciousness, personality adulthood, ecological orientation, ecological needs, empathy.